

NORMAN DAVIES

POLSKO

DĚJINY NÁRODA
VE STŘEDU EVROPY

přeložili Miroslava a Aleš Valentovi

PROSTOR

poznali, že jde o prázdné gesto. Dobře věděli, že Britové nemají ani letadla, ani lodě či vojáky, kteří by případně mohli bránit Polsko před útokem. Hitler ihned odvolal polsko-německý pakt o neútočení a chystal se k válce. Stalin vycítil, že nejbezpečnější pro něj bude dohodnout se s nacisty. Jakmile Molotov nahradil v květnu Litvinova, nacisticko-sovětskému paktu nestálo nic v cestě. Třebaže západní mocnosti nadále kalkulovaly se systémem kolektivní bezpečnosti, hra byla u konce. Zatímco francouzsko-britská vojenská mise stále formálně jednala v Moskvě, Rusové už ve skutečnosti vyjednávali s Berlínem. V červenci dal Ribbentrop v Moskvě na vědomí, že neexistuje „žádný problém“, jenž by nemohl být přátelsky vyřešen.

Nacisticko-sovětské „obchodní jednání“ rychle změnilo situaci. Základem ujednání bylo, že každá strana může sledovat své agresivní cíle bez vměšování strany druhé za předpokladu, že jejich sféry vlivu zůstanou odděleny. Německé cíle ležely v západním Polsku, v západní Evropě a Skandinávii. Sovětský svaz měl zásluku na východní Polsko, Pobaltí a Besarábii. Veřejnou část paktu o neútočení mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem podepsali v Moskvě Ribbentrop s Molotovem 23. srpna 1939. V tajném protokolu se hovořilo o územním uspořádání včetně chystaného rozdělení Polska podél řek Narva, Visla a San. Pro Polsko to byl rozsudek smrti. Navzdory obnovení britských garancí měl Hitler volné ruce k bezrestnému útoku. Nařídil, aby se wehrmacht během týdne vydal na pochod, rozkaz byl splněn 1. září.

V zájmu přesnosti je důležité si připomenout skutečnou podobu zániku Polska v roce 1939. Druhá republika byla nestabilní, ale nezánikla z přirozených příčin. Polsko bylo hanebně zavražděno součinností dvou vrahů. Oduševnělá udatnost, s níž se bránilo proti tomuto zločinnému útoku, naznačovala, že by se ze svých chorob mohlo docela dobře uzdravit. Ale nedostalo k tomu šanci.

Výsledek byl jasný. Druhá republika byla mrtvá. Během čtvrtstoletí, které uplynulo po roce 1914, byla polská nezávislost počata, zrozena, odchována, živena, zabita a pohřbena.

Souboj: Dmowski versus Piłsudski

Jakýkoli zevrubný popis politického spektra v předválečném Polsku by vydal na malé encyklopedické dílo. Bujení zájmů, hnutí, stran, frakcí, koalic, parlamentních skupin, sekcí mládeže, vojenských uskupení, společenských a oblastních sdružení, odborů a družstev,

okrajových zájmových skupin a diskusních klubů (z nichž většina, jak se zdálo, v pravidelných intervalech měnila své názvy) by dokázalo zmást i nevytrvalejšího badatele. Zmatek však poněkud ustoupí do pozadí, jakmile se věnuje pozornost třem rozdílným typům politických seskupení.

Za prvé, v Polsku existovaly tři velké společenské instituce – církve, armáda a inteligence –, které plnily nezbytnou, i když neoficiální úlohu ve veřejných záležitostech. V žádném případě v nich nepanovala názorová jednotu. Církev zastupovala jak arcikonzervativní hierarchie, tak i nižší kněžstvo, jež často vystupovalo velmi radikálně. V armádě bylo možné objevit směs tradiční důstojnické třídy (pocházející ponejvíce z rakouských nebo carských služeb) a mladých ctižádostivých kariéristů se silným smyslem pro demokracii. Inteligence zahrnovala pestrout směsicí názorů, od pobožnůstkářství až po sociální anarchii.

Za druhé zde působila čtyři hlavní politická hnutí – socialisté, nacionalisté, rolníci a křesťanští demokraté –, z nichž každé mělo významné zastoupení v parlamentu a zároveň každé z nich zplodilo záplavu centrálních či oblastních stran a frakcí. Všechna čtyři hnutí se ve své moderní podobě zformovala již na přelomu století, nebyla však schopna zorganizovat profesionální, celonárodní strany do doby, než bylo roku 1918 dosaženo státní samostatnosti.

Jako první vzniklo socialistické hnutí, jehož základní organizace – Polská socialistická strana (PPS), založená v Paříži roku 1892, v sobě slučovala intenzivní zájem o nemarxistický socialismus a národní nezávislost. V roce 1906 se rozštěpila v hlavní proud *PPS-Revoluca*, jenž hájil názor, že sociální pokrok je podmíněn národní nezávislostí, a *PPS-Lewica*, která považovala národní politiku ve vztahu k sociální reformě za druhořadou. *Revolucja*, jejíž přívrženci se nacházeli převážně v ruském Polsku, čelila konkurenci menších obdobně zaměřených stran v Prusku a Haliči. *Lewica* stále intenzivněji tíhla k internacionálnímu, marxistickému socialismu a roku 1918 se spojila s nepočetnou Sociálně demokratickou stranou Polského království a Litvy (SDKPiL), a položila tak základ polského komunistického hnutí (KPRP, od roku 1926 KPP).

Nacionalistické hnutí naopak ostře oponovalo veškerým podobám socialismu a na třídní boj nahlíželo jako na něco, čemu je třeba se vyhnout. Zabývalo se především etnickými otázkami, hospodářským rozvojem a mezinárodními záležitostmi. Na jeho počátku stála Dmowského Národní liga, založená v roce 1893, z níž vzešly postupně roku 1897 Národně demokratické hnutí (SN-D), v roce 1919 Lidově národní svaz (ZL-N), který se roku 1928 změnil v Národ-

ní hnutí (SN); v letech 1926–1933 nakonec působila pod názvem Tábora velkého Polska (OWP). Všeobecně byla známá jako *Endecja* neboli „národní demokracie“ a její radikálně pravicová ideologie zasahovala svým vlivem mnohem dále než jen ke skupině stran, jež přímo inspirovala.

Rolnické hnutí, založené roku 1895 v haličském Rzeszówě pod názvem Polská lidová strana (PSL), zastupovalo nejpočetnější třídu polské společnosti. Jeho vliv však znatelně zeslábl sklonem ke stále fragmentaci. Hlavní proud *PSL-Piast* z Haliče byl všeobecně podezříván z toho, že je řízen kněžstvem a majetnějšími farmáři. V roce 1914 přerušil styky s radikálnější *PSL-Lewica* (Levice). Samostatná *PSL-Wyzwolenie* (Osвобоzení), taktéž velmi radikální, působila v ruském Polsku. Úsilí uchovat základní jednotu těchto rozdílných elementů zmařilo odštěpení Rolnické strany (*Stronnictwo Chłopskie*) v letech 1926–1931. Nicméně ve třicátých letech se pokusy o sjednocení opakovaly.

Hnutí křesťanských demokratů neboli *Chadecja* vzniklo roku 1902 v pruském Polsku, kde proletářský charakter polské společnosti, zejména ve Slezsku, podporoval jeho charakteristickou směs katolické filozofie a sociální aktivity. Mezi přidružené strany tohoto hnutí patřilo Polské hnutí za křesťanskou demokracii (PSChD) a od roku 1937 Hnutí práce (SP).

Každému ze jmenovaných ústředních hnutí přínáležely zvláštní regionální „pevnosti“ – socialisté ji měli v Lodži a ve Varšavě, nacionalisté v Poznani a Lvově, rolníci v Krakově a na jihu a křesťanští demokraté v Horním Slezsku. Všechna však působila po roce 1918 v rámci celé země.

Za třetí – existoval kaleidoskop organizací, které sloužily zájmům národnostních menšin. Některé z nich, například *Rada Němců v Polsku* nebo místní židovské *kabal* (komuny), podporované vládou, v podstatě plnily sociální, kulturní a náboženské funkce. Ostatní byly výrazněji politické. V polském parlamentě působil „menšinový blok“. Němci v západních provinciích měli vlastní socialistickou (DSAP) a nacionalistickou stranu (*Jungdeutsche Partei*). Polské Židovstvo se mohlo pochlubit téměř tolika stranami, kolik bylo jejich voličů, a je zajímavé povšimnout si, jak mutatis mutandis se čtyři hlavní směry podobaly svým polským protějškům. *Paole Zion* (Dělníci Sionu) usilovali stejně jako Polská socialistická strana o sladění národních a sociálních zájmů. *Bund* (Židovská liga pracujících) sledovala obdobně jako polské komunistické hnutí linii internacionalismu a marxismu, byla však rozdělena na protisovětské a prosovětské křídlo. Sionistické hnutí, jehož první konference byla svolána roku 1884 do Katovic, trpělo – stejně jako polská národní demokracie – ambivalentním

vztahem ke svým náboženským autoritám. *Agudat Israel* (Jednotný Izrael), konzervativní židovská strana, slučoval stejně jako křesťanští demokraté silné náboženské cítění s masovou sociální činností. Bělorusy naproti tomu zastupovala výhradně organizace *Hramada* (Komuna), jejíž členstvo tvořili rolníci a která byla v roce 1928 policií zakázána a zatlačena do ilegality. Ukrajinci v Polsku zdědili ze svých haličských časů pestrou škálu politických stran: Ukrajinskou sociálně-demokratickou stranu (USDP), Ukrajinskou rolnickou socialistickou federaci (*Sel Rob*), Ukrajinskou socialistickou radikální stranu (USRP) a Ukrajinskou národnodemokratickou unii (UNDO). Vzrůstající napětí mezi jednotlivými skupinami posunulo do popředí ilegální Organizaci ukrajinských nacionalistů (OUN), která v roce 1931 zahájila rozsáhlou kampaň terorismu a sabotáží.

K tomuto výčtu je třeba doplnit, že na okraji politické scény se pohybovalo množství halasně se projevujících skupin. Mezi pravicově orientované patřila fašistická *falanga* – odnož nacionalistického Tábora velkého Polska. Na levici pak stála Komunistická strana Polska, výhonek socialistického hnutí.

Nepřekvapuje, že polská politická scéna nabízela vzhledem k neobyčejnému množství konfliktů a vzájemných vazeb velké možnosti aktivním jedincům. Zejména ve dvacátých letech působila v Sejmu řada zajímavých osobností – třeba Ignacy Daszyński (1866–1936), socialistický veterán s hřívou stříbrných vlasů, který se nápadně podobal svému jmenovci – prvnímu předsedovi vlády Ignacymu Paderewskému. Jako další lze uvést vůdce rolníků v kytli a krátkých kalhotách Wincentyho Witose (1874–1945), prchlivého kněze oddaného pozemkové reformě Eugeniusze Okońe (1882–1939), dále Wojciecha Korfantyho (1873–1939), bývalého pruského poslance a křesťanského demokrata, který vedl tři slezská povstání v letech 1919, 1920 a 1921, první polskou poslankyni v roce 1919 Rózu Pomerantz-Meltzerovou a vůdce sionistů Jicchaka Gruenbauma (1879–1960). Ve třicátých letech se nezapomenutelnými stali spíše jedinci ověšení vojenskými řády než ti, kteří vynikali složitými myšlenkovými konstrukty. Senátu však dodávaly lesk osobnosti ryzího charakteru, jako byli historik Michał Bobrzyński (1849–1935) nebo výše uvedený slezský vůdce Wojciech Korfanty. Politický tisk – od deníků jako například *Kurier Warszawski* či *Ilustrowany Kurjer Codzienny* v Krakově až ke kvalitním měsíčníkům *Przegląd Współczesny* (Současné rozhledy) – byl plný života a humoru. Nikdo nemůže tvrdit, že předválečná polská politická scéna byla tak nudná či tak prosta osobitého talentu jako poválečné období. Stejně tak nelze prohlašovat, že kterákoli méně významná osobnost by se mohla co do velikosti významu rovnat

dvěma mužům, kteří svým charakterem a ideologií ovládali politickou scénu od začátku do konce druhé republiky: Romanu Dmowskiemu a Józefu Piłsudskému.

Dmowski a Piłsudski měli několik věcí společných. V období nacionalismu a v éře národní nezávislosti bylo pro ně velmi důležité pojetí národa. Oba dva jednak přesáhli stranickou politiku, jednak byli vůdčími postavami pro široký zástup přívrženců za horizontem stran, v nichž měla kořeny jejich kariéra. Dmowski i Piłsudski byli samozvaní demokraté, kteří v praxi mnoho demokratické trpělivosti neměli. Jeden druhého považoval za ďábla v lidské podobě. Jinak se od sebe lišili jako oheň a voda.

Roman Dmowski (1864–1939) byl, stručně řečeno, otcem moderního polského nacionalismu.⁴⁶ Narodil se do rodiny živořící na varšavském předměstí Praga. Absolvoval ruské gymnázium ve Varšavě a poté vystudoval obor přírodní vědy na (ruské) univerzitě v témž městě. Jeho sociální původ jej řadí k novému ambicióznímu polskému měšťanstvu konce devatenáctého století, jehož rozlet omezovala uzavřenost imperiálních systémů Ruska, Pruska a Rakousko-Uherska, jakož i konkurence četných nepolských elementů městské společnosti. Dmowského celoživotní působení v polské politice začalo v roce 1892, kdy byl uvězněn ve varšavské citadele a odsouzen do vyhnanství za účast na organizování vlasteneckých studentských demonstrací na počest 3. května. Po krátké spolupráci se sekci mládeže zvané Zet, náležející k Polské lize, a významné návštěvě západní Evropy se vrátil v dubnu 1893 do Polska jako jeden ze zakládajících členů Národní ligy, přičemž si присvojil funkci jejího vůdčího publicisty a ideologa. Pracoval i jako editor *Przeglądu Wszepolskiego* (Všepolská revue). Jako autor dosáhl velkého uznání svými díly *Młodzież polska* (Polská mládež, 1895) a *Mysli nowoczesnego Polaka* (Mysl moderního Poláka, 1903), v nichž rozebíral proměnlivé zájmy a postoje soudobé společnosti. Nejvíce jej proslavila kniha *La question Polonaise* (Polská otázka, 1906), která napomohla oživit zájem o polské záležitosti v mezinárodním měřítku jak na domácí půdě, tak i v cizině. Během „revoluce“ 1905–1906 si vydobyla jeho Národnědemokratická strana pozici alternativy vůči socialismu. Dmowski dokonce navštívil Japonsko, aby znemožnil plán na zformování polské legie z okruhu ruských vězňů z války v Mandžusku, tehdy potkal v Tokiu Piłsudského. V následujících letech Dmowski jakožto vyslanec ruské Státní dumy v Petrohradě a předseda Polského kruhu obhajoval opatrnou národní politiku ve snaze dosáhnout ústupky pomocí těsné spolupráce s carskými úřady. V roce 1911 získal značnou proslulost organizováním bojkotu židovských podniků ve

Varšavě, což jej však v příštích volbách připravilo o poslanecké křeslo. Za první světové války se Dmowski ve funkci předsedy Polského národního výboru rozhodl pracovat v zájmu polské otázky společně se Spojenci, přičemž kalkuloval s tím, že podpora spojeneckého vítězství nad Německem bude odměněna vytvořením polského státu pod záštitou Spojenců. K tomu ovšem nedošlo. Počáteční důvěru v ruskou ochranu ztratil po rychlém úspěchu Němců na východní frontě, a tak roku 1916 Dmowski obrátil pozornost k novým diplomatickým možnostem v Londýně a Paříži. Spojenci se však stavěli vůči jeho slibům stále skeptičtěji, takže koncem války Dmowski ve Washingtonu zůstával v naprosté nejistotě, zda se Spojenci rozhodnou přiznat jeho Výboru vládu v novém Polsku. Nečekaný triumf Piłsudského jej přiměl přijmout pro následující dva roky úlohu hlavního polského vyjednavče na mírové konferenci. V létě 1920 krátce sloužil jako člen Rady obrany státu za polsko-sovětské války, avšak jakákoli naděje na získání moci díky Piłsudského chybám skončila bitvou o Varšavu. Dmowski těžce snášel parlamentní rozepře a veřejné potyčky, takže se raději uchýlil do ústraní. Mezi jeho díla z tohoto období patří *Polityka polska a odbudowanie państwa* (Polská politika a obnova státu, 1925), kde hájil své postoje za války, a také drobný prorocký článek nazvaný „Piasek w maszynie“ (Písek v motoru, 1925), v němž správně předpověděl květnový převrat. Dmowski se na podzim 1923 ujal vedení ministerstva zahraničí ve Witosově druhém koaličním kabinetu. Přestože získal mocný vliv na nacionalistické hnutí, jeho jediný vstup do stranické politiky představovalo vytvoření Tábora velkého Polska v roce 1928. I když byl Dmowski člověk, od něhož pravicové strany stále požadovaly ochranu před Piłsudským, získat vysoký úřad se mu už nikdy znovu nepodařilo. Dával přednost působení za politickou scénou, třebaže nikdo nepochyboval o tom, že právě on je jedním z pilířů opozice vůči sanačnímu režimu. Často jezdil do zahraničí, zejména do severní Afriky, kde marně hledal lék na zhoršující se arteriosklerózu. Zemřel v ústraní v lednu 1939 a byl pohřben vedle své matky na hřbitově Bródno na varšavském předměstí Praga za přítomnosti velkého zástupu obdivovatelů. Pohřbu nebyl přítomen nikdo z vládních činitelů.

Józefa Piłsudského (1867–1935) je možno stručně charakterizovat jako zastávce moderní polské nezávislosti.⁴⁷ Narodil se ve zchudlé šlechtické rodině v Litvě. Absolvoval ruské gymnázium ve Vilně a začal studovat medicínu na univerzitě v Charkově. Jeho sociální kořeny sahají mezi drobné zbytky staré polské šlechty a inteligence, jejichž sny rozbily represe imperiálních režimů. Jeho celoživotní

angažovanost v polské politice odstartovala roku 1887, kdy byl odsouzen k pěti letům nucených prací na východní Sibiři za bratrovu účast při organizování atentátu na cara. Po krátkém koketování s teoretickým socialismem a po první z několika návštěv západní Evropy se vrátil roku 1893 do Polska jako jeden ze zakládajících členů Polské socialistické strany. Rychle sám sebe jmenoval editorem *Robotnika* (Dělník) a stal se vytrvalým bojovníkem revolučního podzemí. Zdálo se, že jako aktivista měl mimořádný zájem o dějinné události a všechny své síly soustředil na praktické problémy národního osvobození. Svou literární kariéru zahájil drobnou historickou prací o nechvalně proslulém „desátém pavilonu“ varšavské citadely, kde byl on sám uvězněn v zimě 1901 po zatčení v Lodži za držení ilegálního tisku a falešného pasu. Během „revoluce“ 1905–1906 se bojové čety jeho Polské socialistické strany postavily do čela vlny stávek a teroristických útoků. Navštívil dokonce Japonsko s cílem sestavit plán na vytvoření polské legie, přičemž se – jak už bylo řečeno – střetl na jedné z tokijských ulic s Dmowským.

V následujících letech se jako vyhoštěný terorista a později politický uprchlík v Haliči rozhodl pro vojenské řešení polského problému. Snažil se zorganizovat ozbrojenou sílu, která by mohla ve vhodný okamžik přinutit carské úřady k ústupkům. V roce 1913 si vydobyl značnou prestiž zahájením manévrů se svou „jednotkou ozbrojených mužů“ a zahraničními přednáškami. Za první světové války se jako *komendant* legií rozhodl bojovat za polskou věc společně s ústředními mocnostmi, přičemž počítal s tím, že za svůj podíl na vítězství Německa nad Ruskem získá prostředky pro vybudování polského státu podle svých představ. K tomu však nedošlo. Zpočátku byl Piłsudski Němcům užitečný, avšak jen do té doby, než začalo německé vojsko na východní frontě rychle postupovat vpřed. V letech 1916–1917 obrátil pozornost k politickým možnostem v novém Polském království, kde po krátký čas zastával funkci ministra obrany. Německá vláda však přestala důvěřovat jeho pohnutkám, takže ještě v posledních týdnech války se Piłsudski nacházel ve vězení magdeburského hradu pln obav, že z pověření Spojenců se Dmowského Polský národní výbor ujme vlády v Polsku. Po svém nečekaném triumfu se však začal vehementně zabývat úkolem obrany republiky (a svého vlastního postavení). Vykonával funkci hlavy státu a vrchního velitele armády v období prvních čtyř let samostatnosti. Veškeré naděje jeho nacionalistických odpůrců, kteří čerpali povzbuzení z Piłsudského chyb v průběhu polsko-sovětské války, zmařila bitva o Varšavu. Z veřejného života odstoupil v roce 1923, silně znechucen parlamentními neshodami, aby se místo boje o pre-

zidentský post věnoval literární práci v soukromí. Mezi jeho díla z této doby patří *O wartyości żołnierza Legionów* (O významu vojáka – legionáře, 1923), *Rok 1920* (vyd. 1924), *Moje pierwsze boje* (Paměti revolucionáře, 1925) a *U źródeł niemocy Rzplitej* (Příčiny selhání republiky, 1924), které prozrazují, o čem přemýšlel před květnovým převratem. V politice se znovu objevil roku 1926, aby zmařil Witosův pokus o vytvoření dalšího koaličního kabinetu s nacionalisty. Přestože si uchoval silné sympatie k socialistickému hnutí, již nikdy znovu nevstoupil do Polské socialistické strany. I když ho opakovaně žádali, aby „přijal korunu“, do veřejného úřadu se vrátil jen na krátkou dobu, a sice jako předseda vlády v letech 1926–1928 a opět roku 1930. Dával přednost působení v zákulisí, nikdo však nepochyboval, že právě on kontroluje sanační režim. Často jezdil do zahraničí, zejména na Madeiru, kde marně hledal úlevu od bolesti. Stav jeho onemocnění rakovinou žaludku se zhoršoval. Zemřel v květnu 1935 a byl s veškerými státními poctami uložen do hrobky wawelské katedrály v Krakově mezi polské krále. Dmowského na obřad nepozvali.

Dmowski inklinoval ke koherentní ideologii a trvalé přítomnosti podobně smýšlejících duchů více než Piłsudski. Jeho spolupracovníci, mezi něž v počátečních letech patřili Zygmunt Balicki a Jan Popławski a později také Zygmunt Wasilewski (1865–1948) a Zygmunt a Marian Seydovi, sdíleli stejné základní postoje a uplatňovali je jak při soukromých hovorech a psaní, tak i ve vlivném nacionalistickém tisku. Piłsudskému byla naopak vlastní větší neochota formulovat teoretické návrhy, navíc si několikrát změnou postoje odcizil mnohé spolupracovníky. Blízcí kolegové z doby jeho socialistického období, například Leon Wasilewski (1870–1936) a Stanisław Wojciechowski (1869–1953), se mu v době květnového převratu, neli již dříve, do značné míry odcizili. Nejbližší partneři Piłsudského za sanačního režimu – Walery Sławek, Adam Koc nebo Józef Beck – byli vojáci s intenzivními legionářskými kontakty. Mezi oběma tábory trval hluboký a principiální konflikt, jenž nebyl pouhým důsledkem osobních antipatií. Záležitosti, o něž se přes více než čtyřicet let oba tábory ostře přely, zahrnovaly celou škálu domácích a zahraničních problémů. Odtud lze pochopit, proč diskuse mezi jejich bezvýhradnými obdivovateli a pomlouvači pokračuje až do dnešní doby.

Pojetí národa, čímž se rozumí povaha národního společenství, stálo pochopitelně v centru pozornosti lidí, kteří o zrod moderního polského národa usilovali. Podle Piłsudského byl národ produktem dějinného vývoje, společenstvím, které cítí stejné hodnoty a vykazuje tutéž loajalitu navzdory odlišné etnicitě nebo původu. V rámci takového národa existovalo místo pro mnoho národností na tak dlou-

ho, dokud každý jednotlivý článek zůstával loajální vůči celku. Jeho model „mnohonárodnostního národa“ byl nepochybně převzat ze staré Polsko-litevské republiky, i když měl mnoho společného také s britskými a americkými úvahami na toto téma. Piłsudski se domníval, že etnická a kulturní pestrost by měla představovat zdroj síly a vitality národa. Naopak Dmowski zastával názor, že národ je přírodní jev, výsledek Bohem daného rozdělení lidstva na různá etnika, z nichž každé má svou jedinečnou řeč, území a dějiny. Vzhledem ke svému biologickému vzdělání a inklinaci k sociálnímu darwinismu se Dmowski velice těsně přiblížil pojetí národa jako rasy, tj. biologicky příbuzné skupiny mající vlastní „krev“ a genetickou „zásobárnu“ a sdílející společnou existenci a identitu nadřazenou jednotlivým členům skupiny. Tak by většina zlořádů moderní Evropy mohla být připsána na vrub nekontrolovatelnému smíšení obyvatel dynastických říší. Prvořadý úkol soudobých státníků spočíval podle Dmowského v rozřídění této směsi na její základní složky, kterým je třeba vykázat vyhrazená území. Dějiny lidstva provází odjakživa silná víra v „jednou provždy trvajícím národ“, který žije nezávisle na politických okolnostech a jemuž je vrozené korporativní „právo“ kontrolovat vlastní zemi, lid a osud. Práva jednotlivců by měla být podřízena zájmům kolektivu. Etnická nebo kulturní různorodost v rámci jakéhokoli daného společenství může být pouze zdrojem neshod a bezpráví. (Podle příslušné definice nemůže existovat etnická pestrost v jednom *národě*). Ačkoli Dmowski by byl tím posledním člověkem, který by to přiznal, jeho ideální model vzešel z představ raných německých nacionalistů školy *Blut und Boden*, původních šířitelů mýtu o mystickém spojení mezi „krví a půdou“. Ze stejného důvodu lze Dmowského důvodně podezírat z podvědomého přání, aby se Polsko podobalo mocnému, prosperujícímu, etnicky soudržnému a znovu sjednocenému císařskému Německu, kterého se vědomě tak obával a jež nenáviděl. Tyto pocity samozřejmě tvořily dvě strany téže mince většiny moderních nacionalismů, ať už to bylo císařské Německo, fašistická Itálie nebo Beginův Izrael – a podle evropských standardů počátku dvacátého století byly Dmowského názory sotva původní. Dmowski převedl obecné národnostní teorie své doby speciálně na polské poměry. Je velmi příznačné, že se Piłsudski mohl vychloubat faktem, že není příslušníkem polského národa – jemuž se kdysi vysmíval jako „národu imbecilů“ –, nýbrž litevské nebo polské civilizace. Naopak Dmowski věnoval většinu kariéry přesvědčování krajanů, aby bojovali proti „cizorodým elementům“ ve svém středu.

Také národní nezávislost představovala trvalý zdroj sporů. Pro Pił-

sudského se nezávislost stala prvořadým a podstatným předpokladem veškeré záměrné politické činnosti. Z tohoto důvodu se mezi lety 1908 a 1918 osobně zasazoval o dosažení pouze tohoto cíle. Jestliže by národ nebyl svobodný a samostatný, jeho energie by byla použita ne pro dobro národa, nýbrž ku prospěchu jeho pánů. Sociální, kulturní a ekonomické aktivity mohou přinášet ovoce po dosažení nezávislosti, nikoli dříve. Pro Dmowského představovala nezávislost spíše konečný cíl než okamžitou nezbytnost. Přestože si osvojil darwinistické vize dravé mezinárodní džungle, kde národy, pokud nechtějí zaniknout, musí o svoji existenci bojovat, pevně věřil, že národ není hoden nezávislosti dříve, než jej jeho materiální zdroje a duchovní uvědomění učiní životaschopným. Proto byl před rokem 1917 ochoten spokojit se s polskou autonomií jako prvním krokem k vytčenému cíli. Věřil rovněž, že nezávislost není sama o sobě zárukou národního úspěchu. Pokud by samostatnost měla nastat dříve, než by národ vyřešil své vnitřní problémy a vybudoval si zdravou hospodářskou základnu, důkladný kulturní systém, a především homogenní společnost, nevedlo by to k ničemu jinému než k potížím. Odtud vyplývají Dmowského výhrady vůči druhé republice. Dmowského kritika sanačního režimu do jisté míry nepochybně pramenila z osobní ukřivdnosti, vzešla však především z přesvědčení, že nikdo v Piłsudského táboře nebyl s to pochopit rozsah radikální reformy, podstatné pro další existenci národa. Pro Piłsudského se nezávislost rovnala klenotu nedozírné ceny, zatímco pro Dmowského představovala položku pochybné hodnoty, pokud nebyla podložena pevnějšími sociálními a hospodářskými základy.

Jejich názory na politické metody se nutně musely lišit. Piłsudski věřil, že svět ovládá krutá síla, proto podstatných změn může být dosaženo a základní zájmy mohou být obhájeny, pouze nechybí-li ochota užít násilí, teror a vojenskou sílu. Ve svém revolučním období se dobře vyznal v pumových útocích i ve vylupování poštovních vlaků. Jako politik i vojenský stratég byl mistrem *fait accompli*. Na mezinárodní i vnitřní politiku nahlížel jako na zkoušku síly, v níž protivník naslouchá jedině tehdy, když je k tomu donucen. Dmowského takové názory děsily. Vždy si byl vědom toho, že následkem terorismu a revoluční rétoriky jeho socialistických oponentů byl vzrůst represí, jež se socialisté snažili ve skutečnosti potlačit. Povstání a spiknutí byly horší než pouhá ztráta času, neboť odváděly energii národa od opravdu efektivních, i když méně dramatických způsobů národní obnovy. Politika byla v jeho očích střetem zájmů, hrou šikovnosti, které se mohl zúčastnit jen ten, kdo vlastnil nezbytné vybavení. Politika se podle názorů obou mužů týkala vy-

brané zasvěcené elity, avšak podle Piłsudského nemělo smysl posadit se ke stolu a nemít v kapse zbraň. Dmowski se domníval, že nemá cenu hrát, pokud se někdo snaží pouze zastřelit své protivníky nebo – což je ještě horší – pokud je hráč neadekvátně vybaven zkušenostmi a střelivem.

Stejně tak existoval do očí bijící kontrast v emocionálních přístupech obou odpůrců k politické činnosti. Piłsudski byl válečník, který se v boji dovolával rytířství a nebál se vyzvat utlačovatele k boji na život a na smrt. Kládl velký důraz na čest. Přestože na počátku kariéry nebyl vojensky dost silný a musel užívat konspirační podzemní metody, neprojevoval žádné sklony k morálnímu kompromisnictví či politické úskočnosti. Když mu roku 1917 německý guvernér ve Varšavě učinil lákavou nabídku řídit Polsko pod záštitou Němců, jeho odpověď byla jednoznačná: „Německo by získalo jednoho člověka, ale ztratilo by národ.“ Dmowského přístup byl flexibilnější a poddajnější. Navzdory tomu, že se dovolával skutečných čtností, jako jsou houževnatá práce a zbožnost (kterých si považoval víc než válečnictví), využíval také lidských slabostí – strachu, nejistoty a předsudků. Byl obchodníkem s mýty a iluzemi, s příběhy o židovských spiknutích, doupatech svobodných zednářů či o divech německého špionážního systému. Piłsudski nedbal na opatrnost a stal se příkladem důvěry v emoční jistotu získanou z určitého morálního závazku – ať se děje cokoli. Dmowski učil Poláky výhodám plynoucím z opatrnosti a sebeovládání a nabádal je k bdělosti vůči temným nepozorovaným silám neviditelného nepřítele. Z citového hlediska byl Piłsudského postoj pevný a jednoduchý, apelující u každého člověka na jeho smysl pro morálku. Dmowski postupoval komplikovaněji a zpravidla zdůrazňoval celospolečenská práva a zájmy společnosti jako celku.

Polská demokracie se musela po stu či více letech vyčkávání jevit jako pochybná veličina. Na počátku dvacátého století neexistoval Polák, který by měl praktickou znalost demokracie překračující velmi omezenou zkušenost ze zemského sněmu v Haliči, říšského sněmu v Berlíně, říšské rady ve Vídni a carské dumy v Petrohradě, zatímco si naopak každý Polák osvojil hluboko zakořeněné návyky opozice. I za nejpříznivějších okolností musel být přechod od imperiální vlády k ústavní demokracii plný nebezpečí. Proto také Dmowski i Piłsudski ztratili se systémem druhé republiky trpělivost již v prvním kritickém okamžiku, každý však z jiného důvodu. Dmowského trápilo, že přání „polské většiny“ mohou být zmařena hlasy nepolského bloku menšin. Pokud by totiž nacionalisté a jejich spojenci na pravém křídle řídili „většinu většiny“ v rámci polsky mluvící kato-

lické populace, nepřekonali by spojené síle levice a národnostních menšin. Bez ohledu na Dmowského pojetí ústavního liberalismu byla jeho domněnka, že třetina obyvatel Polska nemá nárok na plná občanská práva kvůli svému etnickému původu, krajně neliberální. V polovině dvacátých let otevřeně vychvaloval italský fašismus. Přestože náležel k poslancům Sejmu, nikdy se nezúčastnil jeho jednání. Piłsudského nespokojenost s poměry v druhé republice pramenila z pragmatičtějších příčin. Polský parlament představoval podle jeho mínění řečnický krám, který nemohl zplodit ani koherentní politiku, ani odpovědné vůdce. Polští demokraté byli prodejní a neukáznění a scházela jim disciplína. Piłsudski vyřešil tento problém povoláním armády. Pro Dmowského, přestože nepochybně pocítoval stejnou potřebu nějaké formy nadparlamentního paternalismu, znamenalo vojenské řešení zradu národa, odbočení na cestu k „prušačtví“. Avšak jeho neschopnost vytvořit jakoukoli ucelenou alternativu ať už vůči parlamentnímu režimu dvacátých let, či Piłsudského polodiktátorskému režimu po roce 1926, jej vyřadila z účasti na vládě. Z tohoto důvodu se jeho stoupencům zdálo, že dává na jevo příliš málo ctižádosti.

V Dmowského rozsáhlých plánech měly své místo sociální, ekonomické, kulturní a diplomatické záležitosti. Bez zvláštní pozornosti věnované všem aspektům národní obnovy by se národní politika nevyhnutelně smrškla v nesmyslnou řadu úskoků a hádek. Piłsudski se však, což pro něho bylo typické, se vzrůstajícím zájmem nechal pohlcovat vojenskými záležitostmi – vnější bezpečností, vnitřní stabilitou a armádním výcvikem, a to za války i v době, kdy je třeba s válkou počítat. Proto nutně ztrácel důvěru svých někdejších socialistických soudruhů i stálých nacionalistických oponentů. Ve třicátých letech některé z méně význačných osobností sanačního tábora, například bratři Janusz a Waclaw Jędrzejewiczové nebo ekonom Kwiatkowski, usilovaly o reformu režimu jako celku.

Tvůrci moderních národností bývají zpravidla fascinováni dějinami a dějinnými symboly. Dmowski pohlížel nostalgicky na zašlou idylu primitivního piastovského Polska počátku středověku, kdy polské starodávné kmeny nezkažené cizími vlivy údajně neustále bojovaly proti německému nepříteli. Jeho příteli Popławskému se připisuje autorství tzv. „piastovské koncepce“. (Srov. dále kapitola 5). Pro Dmowského byli největšími hrdiny polští válečníci, kteří rozdrtili německé rytíře u Grunwaldu v roce 1410. Intenzivně podporoval obnovu polských provincií v Prusku, kolébce polského státu, a jejich znovusjednocení s polskými provinciemi v Rusku a Rakousku. Nebyl však zastáncem etnického Polska v nejužším slova smys-

lu. Jeho myšlenka „velkého Polska“ si činila nárok jak na východní, tak i na západní pohraniční území, čímž se dostávala do rozporu s podobnými představami polských sousedů o „velkém Německu“ či „velké Ukrajině“. Piłsudski se naopak vracel do časů polsko-litevského státu a k „jagellonskému pojetí“. (Srov. dále kapitola 5).

Významné místo v životě Poláků zaujímal náboženství, které zasahovalo i do politiky. Dmowski pokládal římské katolictví za národní náboženství, podstatný prvek polské identity i „latinských ras“, které tolik obdivoval. „Nekatolický Polák“ byl pro něho vlastně v tomto směru protimluv. Jeho hluboký příklon ke katolicismu na jedné straně vynesl halasnou podporu militantního duchovenstva a na druhé nehynoucí nedůvěru nekatolických menšin. Rovněž jej i jeho příznivce ochránil od zjevnějšího podlehnutí svodům fašismu (italské, nikoliv německé verze), jímž by se jinak pravděpodobně zabývali s větší důkladností.⁴⁸ Piłsudski si náboženství nijak zvlášť nepovažoval. Přestože se narodil jako katolík, stal se formálním protestantem a jeho svatební obřad proběhl v protestantské kapli, jen aby se vyhnul pozornosti carské policie. Dle jeho názoru měla polská identita málo co do činění s náboženskou příslušností a byla otevřená křesťanům, stejně jako židům, katolíkům i protestantům, věřícím i nevěřícím. Svou tolerancí v náboženských záležitostech a odcizením církvi získal na jedné straně podporu národnostních menšin, na straně druhé trvale přišel o důvěru militantního katolického duchovenstva. Zde leží vysvětlení, proč Piłsudski i jeho následovníci měli tak značný vliv na polskou levici, jež považovala církev za jednu z hlavních bašt pravice a konzervatismu všeobecně. Dmowski zařadil Piłsudského mezi zrádce polské kultury, bezzásadové oportunisty a „velké hříšníky“. Piłsudski považoval Dmowského za nositele nikoli křesťanské lásky, nýbrž nenávisti a za rozséváče sváru.

Židovská otázka vyvolala v Polsku vzednutí vášni, překvapivě však podnítila jen málo násilných činů. Dmowski nepochyboval o mýtu velkého židovského spiknutí a vybízel své krajany, aby se proti němu bránili. Byl původcem několika protizidovských bojkotů a ve třicátých letech nekompromisním obhájcem numeru clausu v polském školství. Prsty židovské lobby hledal dokonce v polských potížích v zahraniční politice. Obviňoval Lloyda George, že jeho rozhodnutí na mírové konferenci v Paříži vedla neviditelná ruka světového sionismu (v tomto případě vliv Lewise Namiera). Na Piłsudského takové fantazie nijak nepůsobily – naopak se soustavně zasazoval o smíření Židů a Poláků. Všechny organizace, které s ním sympatizovaly – Polská socialistická strana, Legie a šanační režim v rané fá-

zi –, Židy ve svých řadách vítaly. Dmowski byl profesionální antisemita. Piłsudski, kdyby na to přišlo, by nic nenamítal proti označení „filosemita“.

Veškerým diskusím o polských mezinárodních vztazích dominovala jeho nezáviděníhodná poloha mezi Německem a Ruskem. Polské strategické dilema bylo v podstatě stejné v roce 1900, kdy šlo o hranice s císařským Německem a carským Ruskem, nebo v roce 1921, kdy se Polsko nacházelo v prostoru mezi výmarskou republikou a sovětským Ruskem, anebo v letech 1934–1939, kdy se ocitlo mezi Hitlerovou třetí říší a stalinským Sovětským svazem. V každé krizi těchto let měli Poláci tři základní možnosti: buď se přidat na stranu Ruska proti Německu, nebo na stranu Německa proti Rusku, či zůstat neutrální a riskovat odvetu Němců i Rusů. Dmowski se důsledně držel názoru, že hlavní hrozbou je Německo. Nekonečně ohromen hospodářskou silou a kulturní převahou Německa ve střední Evropě a pruskou vojenskou tradicí, cítil, že zaostalé Rusko není srovnatelným protivníkem. Slovanské národy by proto ve svém vlastním zájmu měly vytvořit společnou protigermánskou frontu. Pociťoval přirozenou sympatii k latinským národům, zejména k Itálii; naopak Rusy nijak zvlášť neobdivoval. Jako student podnítil energickou kampaň proti rusifikaci poviselských provincií. Věřil tehdy, že Rusko představuje menší ze dvou zel.

Dmowské strategie se dostala do nesnázi nejprve kolapsem jeho carských ochránců v letech 1915–1917 a později povstáním bezbožných bolševiků, s nimiž katolické Polsko prostě nemohlo spolupracovat. Dmowski však nikdy nezakolísal ve své víře, že Německo představuje prvotní ohrožení pro polský stát. Toto přesvědčení se po nástupu nacistického Německa roku 1933 jen utvrdilo. Za těchto okolností nepřekvapovalo, že největší podporu získával Dmowski v západních provinciích (zejména Poznaňsku), které byly nejvíce vystaveny německému revanšismu a nejvíce pociťovaly německý vliv. Litevec Piłsudski naopak zastával názor, že hlavní nebezpečí se skrývá v Rusku. Velmi na něho zapůsobilo množství pracovní síly a přírodních zdrojů, stejně jako nekompromisní povaha ruské politiky. Domníval se, že technologický a průmyslový náskok si Německo navždy neudrží a mezitím si obyvatelé východní Evropy vytvoří společnou protiruskou obrannou frontu. Nebyl velkým obdivovatelem Němců, jejichž arogance ho odpuzovala, i když si po dobu dlouhého exilu v Haliči vypěstoval jisté sympatie k Rakušanům. Sdílel obavy Rakušanů z Ruska a jejich odpor k pokořující nezbytnosti spoléhat se na sílu Německa. Jeho obrat k Německu znamenal, že Německo považuje za menší zlo. Tato jeho strategie byla poněkud narušena

lu. Jeho myšlenka „velkého Polska“ si činila nárok jak na východní, tak i na západní pohraniční území, čímž se dostávala do rozporu s podobnými představami polských sousedů o „velkém Německu“ či „velké Ukrajině“. Piłsudski se naopak vracel do časů polsko-litevského státu a k „jagellonskému pojetí“. (Srov. dále kapitola 5).

Významné místo v životě Poláků zaujímal náboženství, které zasahovalo i do politiky. Dmowski pokládal římské katolictví za národní náboženství, podstatný prvek polské identity i „latinských ras“, které tolik obdivoval. „Nekatolický Polák“ byl pro něho vlastně v tomto směru protimluv. Jeho hluboký příklon ke katolicismu na jedné straně vynesl halasnou podporu militantního duchovenstva a na druhé nehynoucí nedůvěru nekatolických menšin. Rovněž jej i jeho příznivce ochránil od zjevnějšího podlehnutí svodům fašismu (italské, nikoliv německé verze), jímž by se jinak pravděpodobně zabývali s větší důkladností.⁴⁸ Piłsudski si náboženství nijak zvlášť nepovažoval. Přestože se narodil jako katolík, stal se formálním protestantem a jeho svatební obřad proběhl v protestantské kapli, jen aby se vyhnul pozornosti carské policie. Dle jeho názoru měla polská identita málo co do činění s náboženskou příslušností a byla otevřená křesťanům, stejně jako židům, katolíkům i protestantům, věřícím i nevěřícím. Svou tolerancí v náboženských záležitostech a odcizením církvi získal na jedné straně podporu národnostních menšin, na straně druhé trvale přišel o důvěru militantního katolického duchovenstva. Zde leží vysvětlení, proč Piłsudski i jeho následovníci měli tak značný vliv na polskou levici, jež považovala církve za jednu z hlavních bašt pravice a konzervatismu všeobecně. Dmowski zařadil Piłsudského mezi zrádce polské kultury, bezzásadové oportunisty a „velké hříšníky“. Piłsudski považoval Dmowského za nositele nikoli křesťanské lásky, nýbrž nenávisti a za rozsévatele sváru.

Židovská otázka vyvolala v Polsku vzednutí vášní, překvapivě však podnítila jen málo násilných činů. Dmowski nepochyboval o mýtu velkého židovského spiknutí a vybízel své krajany, aby se proti němu bránili. Byl původcem několika protizidovských bojkotů a ve třicátých letech nekompromisním obhájcem numeru clausu v polském školství. Prsty židovské lobby hledal dokonce v polských potížích v zahraniční politice. Obviňoval Lloyda George, že jeho rozhodnutí na mírové konferenci v Paříži vedla neviditelná ruka světového sionismu (v tomto případě vliv Lewise Namiera). Na Piłsudského takové fantazie nijak nepůsobily – naopak se soustavně zasazoval o smíření Židů a Poláků. Všechny organizace, které s ním sympatizovaly – Polská socialistická strana, Legie a sanační režim v rané fá-

zi –, Židy ve svých řadách vítaly. Dmowski byl profesionální antisemita. Piłsudski, kdyby na to přišlo, by nic nenamítal proti označení „filosemita“.

Veškerým diskusím o polských mezinárodních vztazích dominovala jeho nezavidělná poloha mezi Německem a Ruskem. Polské strategické dilemma bylo v podstatě stejné v roce 1900, kdy šlo o hranice s císařským Německem a carským Ruskem, nebo v roce 1921, kdy se Polsko nacházelo v prostoru mezi výmarskou republikou a sovětským Ruskem, anebo v letech 1934–1939, kdy se ocitlo mezi Hitlerovou třetí říší a stalinským Sovětským svazem. V každé krizi těchto let měli Poláci tři základní možnosti: buď se přidat na stranu Ruska proti Německu, nebo na stranu Německa proti Rusku, či zůstat neutrální a riskovat odvetu Němců i Rusů. Dmowski se důsledně držel názoru, že hlavní hrozbou je Německo. Nekonečně ohromen hospodářskou silou a kulturní převahou Německa ve střední Evropě a pruskou vojenskou tradicí, cítil, že zaostalé Rusko není srovnatelným protivníkem. Slovanské národy by proto ve svém vlastním zájmu měly vytvořit společnou protigermánskou frontu. Pociťoval přirozenou sympatii k latinským národům, zejména k Itálii; naopak Rusy nijak zvlášť neobdivoval. Jako student podnítil energickou kampaň proti rusifikaci poviselských provincií. Věřil tehdy, že Rusko představuje menší ze dvou zel.

Dmowské strategie se dostala do nesnází nejprve kolapsem jeho carských ochránců v letech 1915–1917 a později povstáním bezbožných bolševiků, s nimiž katolické Polsko prostě nemohlo spolupracovat. Dmowski však nikdy nezakolísal ve své víře, že Německo představuje prvotní ohrožení pro polský stát. Toto přesvědčení se po nástupu nacistického Německa roku 1933 jen utvrdilo. Za těchto okolností nepřekvapovalo, že největší podporu získával Dmowski v západních provinciích (zejména Poznaňsku), které byly nejvíce vystaveny německému revanšismu a nejvíce pociťovaly německý vliv. Litevec Piłsudski naopak zastával názor, že hlavní nebezpečí se skrývá v Rusku. Velmi na něho zapůsobilo množství pracovní síly a přírodních zdrojů, stejně jako nekompromisní povaha ruské politiky. Domníval se, že technologický a průmyslový náskok si Německo navzdly neudrží a mezitím si obyvatelé východní Evropy vytvoří společnou protiruskou obrannou frontu. Nebyl velkým obdivovatelem Němců, jejichž arogance ho odpuzovala, i když si po dobu dlouhého exilu v Haliči vypěstoval jisté sympatie k Rakušanům. Sdílel obavy Rakušanů z Ruska a jejich odpor k pokořující nezbytnosti spoléhat se na sílu Německa. Jeho obrat k Německu znamenal, že Německo považuje za menší zlo. Tato jeho strategie byla poněkud narušena

nejprve přílišným německým úspěchem v období 1915–1918 a poté nástupem nacismu, s nímž jeho levicový sanační režim mohl jen těžko spolupracovat. Nikdy se však nevzdal víry v to, že ruská hrozba je větší – víry, které se dostalo dodatečného impulzu po roce 1929 vzestupem stalinismu. Za těchto okolností bylo zcela logické, že Piłsudski nacházel největší sympatie ve východních provinciích Polska, zejména v Litvě a Bělorusku, které byly nejvíce vystaveny sovětskému revanšismu a nejvíce zasaženy ruským vlivem. Dmowski byl nestydatý „zápaďan“; Piłsudski pak archetypální *kresomiec*, „východaň“.

Vztahy k Německu a Rusku ve velké míře určovaly postoje polského státu vůči jeho menším sousedům a spojencům na Západě. Dmowski, germanofob a latinofil, cítil sympatie k Československu a jeho spojení s Ruskem, ale také k Itálii. Měl mnoho společného s Benešem, jehož kariéra klienta Západu dosaženého v Praze představovala variantu, kterou se snažil dosáhnout sám pro sebe ve Varšavě. Dmowski měl velmi blízké vztahy s quai d'Orsay* a velký zájem na tom, aby se Polsko stalo východní baštou francouzského plánu obklíčení Německa. Byl přirozeným zastáncem „Malé dohody“. Rusofob Piłsudski nesympatizoval s Československem ani s jeho ruským spojenectvím, ba ani s Benešem, jímž naopak pohrdal, protože byl podle jeho názoru poddajnou loutkou spojeneckých a ruských zájmů. V očích Londýna a Paříže se nemohl Piłsudski nikdy vykoupit z toho, že v době první světové války bojoval na straně ústředních mocností, a on jim nedůvěru v plné míře opětoval. Nezabavil se trvalého podezření, že Francie počítá s tím, že Polsko bude bojovat za Francii bez ohledu na vlastní zájmy, a proto nechtěl mít nic společného s „Malou dohodou“, úzce spjatou s Francií. Cítil se doma v Bukurešti a Budapešti, jakož i mezi Finy, Estonci, Lotyšši, Ukrajinci, kozáky a Gruzínci. Avšak jeho spor s litevskými nacionalisty, kteří spáchali neodpustitelný hřích tím, že požádali o ruskou pomoc ve snaze znovu dobýt Vilnius (Vilno), mu zabránil v realizaci vysněné federace států, jež mají společné hranice s Ruskem.

Neobyčejná symetrie antagonismů Dmowského a Piłsudského dává tušit, že jejich kariéry a názory se zformovaly v důsledku mnohem důležitějších sil, než jsou antipatie dvou sršatých osobností. Skutečnost, že zájem národa čítajícího více než třicet milionů obyvatel se v takové míře upnul právě k nim dvěma, přičemž opomíjel mnoho jiných důležitých lidí a záležitostí, podporuje předpoklad, že jejich rivalita odrážela podobně hluboké rozpolcení uvnitř polské společnosti. Rozsah a dokonalá rovnováha výčtu jejich rozdílů

* Na quai d'Orsay sídlilo francouzské ministerstvo zahraničí. Pozn. překl.

a vztahů jsou opravdu pozoruhodné. Obvyklé nálepky „nacionalistický tábor“ a „tábor nezávislosti“ jsou neadekvátní zkratkovitá hesla pro složitou směsici základních principů na obou stranách. Vede to k domněnce, že tito dva muži zosobňovali většinu protikladných prvků polského života, zděděných z dlouhého období od dělení Polska (srov. dále kapitola 4), z něhož oba vzešli a jemuž každý po svém sloužili ve snaze ho překonat.

Republika, která se vyvíjela v prostoru křížících se zájmů dvou rivalů, se nepřizpůsobila plánům ani jednoho z nich. Meziválečné Polsko nebylo národně homogenním, etnickým Polskem, o kterém snil Dmowski, ale nestalo se ani částí federace svobodných národů, jak doufal Piłsudski. Přitom každý z obou mužů pomohl podkopat své vlastní řešení. Právě Dmowski vznesl na mírové konferenci požadavek obnovy polských hranic z roku 1772, což znamenalo, že by byly miliony Nepoláků z východních provincií zahrnuti do polského státu. A byl to Piłsudski, který navzdory všem svým pochybením nakonec přijal řížskou mírovou smlouvu, jež rozdělovala Litvu, Bělorusko a Ukrajinu a z jejich populace učinila poddané dvou cizích států.

Z hlediska politické moci a krátkodobého úspěchu Piłsudski souboj s Dmowským samozřejmě hladce vyhrál. V každém kritickém okamžiku jejich dlouhých kariér vyšel Piłsudski jako vítěz. Během „revoluce“ 1905–1906 dosáhl pověsti neohroženého vlastence, zatímco Dmowski byl považován za měkkotu a člověka kompromisů. Za první světové války Piłsudského boj za nezávislost ve skutečnosti nezávislost předběhl, třebaže ji sám nevyvolal, zatímco Dmowského původní plány na autonomii v rámci Ruska vypadaly zbaběle. V letech 1916–1917, kdy Dmowski pobýval v cizině, působil Piłsudski ve Varšavě a roku 1918 převzal otěže vlády. V čase polsko-sovětské války v letech 1919–1920 jej oslavovali jako spasitele a osvoboditele Polska, kdežto Dmowski stál na vedlejší koleji. V roce 1926 Piłsudski s vojenskou rozhodností znovu převzal moc, čímž dostal Dmowského do postavení jednoho z mnoha konkurujících si oponentů bezmocně živořících v nižších politických patrech. Ať už záměrně, nebo náhodou Dmowski nikdy nezakusil, jak chutná výkonná moc, byť jen na krátkou dobu. Zatímco Piłsudski, jakmile ji plně držel v rukou, už se jí nikdy nevzdal.

Z dlouhodobé perspektivy však byl Dmowského úspěch mnohem větší, zejména ve sféře politických idejí, než byli jeho rivalové ochotni připustit. Jakmile maršál zemřel, sanační režim postupně zlepšoval vztahy s nacionalisty a v mnoha projevech z let 1935–1939 lze najít stopy Dmowského vlivu. Zesílený nacionalismus, utiskování menšin, antisemitismus, péče o hospodářské plánování, uznání hroz-

by v podobě Německa a *obnovení* přátelských vztahů se západními mocnostmi byly částečně pouhými projevy doby, žádná z nich se však neobešla bez vědomých politických změn a bez důrazu, které musel Dmowski, tehdy už v ústraní, vřele uvítat. Dmowského nacionalistické myšlenky získávaly převahu nad vládním myšlením dokonce ještě za jeho života. Sotva by očekával, že na konci druhé světové války, jehož se nedožil, bude významná část jeho názorů převzata komunistickou stranou, ustavenou ve Varšavě Sovětským svazem.

Vzájemná rivalita Dmowského a Piłsudského tudíž po jejich smrti nezanikla. Zcela nezávisle na předválečných emigrantech, kteří pokračovali ve sporech na stránkách *Myśli Polska* (Polská mysl) a *Niepodległości* (Nezávislost), jako kdyby „endecja“ a „sanacja“ byly stále ještě součástí dnešní politiky, Dmowski a Piłsudski stále zastihují ostatní účastníky moderních polských diskusí. Ještě téměř sedmdesát let poté, co byl jejich svět zničen, vyvolávají jejich jména obdiv a polemiku. Silně ovlivnili postoje jak komunistické elity, tak celé polské společnosti. V epoše Solidarity bylo možno nalézt „postendekovce“ a „neopiłsudčičky“ v každé politické diskusi. V KPN a KOR pak představovali dva hlavní prameny otevřené opozice. Zvuk Dmowského nacionalistických sloganů se stále ještě mísí s rachotem maršálových zbraní a se zdůrazňováním morálního imperativu.

Vzpomínky na nezávislost

Trvalá fascinace, kterou měla pro Poláky v poválečném období druhá republika, se odvíjí ze skutečnosti, že generaci let 1914–1939 se dostalo ojedinelé pocty realizovat touhu starou více než dvě století, byť jen ve velmi krátkém čase. Vůdci poválečného Polska, zrození v nejtemnější době cizí nadvlády, kdy naděje na přežití zvláštní polské identity pohasínaly, nicméně úspěšně provedli to, co bylo zdánlivě nemožné. Právě proto se jejich činy a myšlenky studovaly a rozebíraly jak polskými komunistickými vůdci, kteří zoufale potřebovali získat určitou míru lidové podpory a legitimacy, tak velkou masou jejich odpůrců, jež znovu začala věřit nadějším, že se podaří zlomit okovy svazující národ.

Sňatek předválečného nacionalismu a poválečného marxismu-leninismu v rámci ideologie Polské sjednocené dělnické strany může vyvolat sarkastický úšklebek. Při bližším pohledu však zjistíme, že mu nechybí přesvědčivá logika. Stěží by se dalo popřít, že náhlá přeměna polského komunistického hnutí v nacionalismus po čty-

řech desetiletích nacionalismu zavrhovaného jakožto odpornost nejhoršího řádu lehce zavání neupřímností. Stejně pozoruhodná byla transformace židovského Saula na křesťanského Pavla. Zároveň je třeba připustit, že k tomu došlo v souvislosti s tím, že se v polské politice znovu objevilo několik objektivních skutečností, jež především napomohly formovat Dmowského filozofii. Ve čtyřicátých, stejně jako v osmdesátých letech dvacátého století byli mnozí lidé v Polsku – a nemuseli to být jenom komunisté – pevně přesvědčeni o německé hrozbě, o nezbytnosti spolupráce s Ruskem, jejíž alternativou byl jedině zánik státu. Byli přesvědčeni o existenci veřelců hrozících pohlit polskou kulturu, o tom, že Židé jsou nepřátelský element (v tomto případě v rámci Sověty krytých bezpečnostních orgánů), stejně jako o přednostní hospodářské obnově, o vytvoření nové buržoazie a o marnosti vojenského odporu. V sovětském bloku jako takovém navíc převažovala atmosféra velice vstřícná vůči nacionalistickým náladám. Tatam byla doba starých bolševiků, kdy Sovětský svaz stál v čele levicového internacionálního marxismu. Tak jako Stalin ve třicátých letech podněcoval radikálně pravicové projevy ve vlastním sovětském systému a za války otevřeně apeloval na silný ruský šovinismus, jeho chráněnci ve státech pod sovětskou kontrolou byli povzbuzováni k využití skrytých sil lokálního nacionalismu, aby upevnili svůj vliv na obyvatelstvo. V Polsku, kde předválečná komunistická strana živořila na okraji zájmu veřejnosti, si komunisté mohli vybrat ze dvou domácích tradic: jednak zde byla rusofobie – mnohonárodnostní, povstalecká, piłsudčikovská tradice nezávislosti, jednak rusofilie – antisemitská, smířlivá tradice nacionalismu Dmowského ražení. Z těchto dvou možností pro ně za situace, kdy jim Stalin nahlížel přes rameno, připadala v úvahu pouze jediná, a tou byl nacionalismus.

Důležitější byl možná fakt, že polští komunisté potřebovali nacionalismus pro soukromé, skryté záměry uvnitř své strany. Nehledě na touhu posílit vlastní polskou identitu proti identitě ruských pánů, potřebovali nacionalistickou „základnu“, na níž by bylo možno postavit dialektikomaterialistickou interpretaci polských dějin. Jestliže totiž měly proměnlivé hospodářské podmínky determinovat rozvoj sociálních sil a charakter politické a kulturní „nadstavby“ prostřednictvím nepřetržitého dialektického procesu, *nutným* předpokladem byl nepřetržitý historický proces, jinak tato teorie ztrácela důvěryhodnost. Naneštěstí však vzhledem k diskontinuitě státních dějin moderního Polska mohl jedinou myslitelnou historickou základnu polského marxismu-leninismu poskytnout „věčný národ“, ve svém celku obsažený ve spisech nacionalistů. Je kuriózní, že mno-

by v podobě Německa a *obnovení* přátelských vztahů se západními mocnostmi byly částečně pouhými projevy doby, žádná z nich se však neobešla bez vědomých politických změn a bez důrazu, které musel Dmowski, tehdy už v ústraní, vše uvítat. Dmowského nacionalistické myšlenky získávaly převahu nad vládním myšlením dokonce ještě za jeho života. Sotva by očekával, že na konci druhé světové války, jehož se nedožil, bude významná část jeho názorů převzata komunistickou stranou, ustavenou ve Varšavě Sovětským svazem.

Vzájemná rivalita Dmowského a Piłsudského tudíž po jejich smrti nezankla. Zcela nezávisle na předválečných emigrantech, kteří pokračovali ve sporech na stránkách *Mysli Polska* (Polská mysl) a *Niepodległości* (Nezávislost), jako kdyby „endecja“ a „sanacja“ byly stále ještě součástí dnešní politiky, Dmowski a Piłsudski stále zastihují ostatní účastníky moderních polských diskusí. Ještě téměř sedmdesát let poté, co byl jejich svět zničen, vyvolávají jejich jména obdiv a polemiku. Silně ovlivnili postoje jak komunistické elity, tak celé polské společnosti. V epoše Solidarity bylo možno nalézt „postendekovce“ a „neopiłsudčíky“ v každé politické diskusi. V KPN a KOR pak představovali dva hlavní prameny otevřené opozice. Zvuk Dmowského nacionalistických sloganů se stále ještě mísí s rachotem maršálových zbraní a se zdůrazňováním morálního imperativu.

Vzpomínky na nezávislost

Trvalá fascinace, kterou měla pro Poláky v poválečném období druhá republika, se odvíjí ze skutečnosti, že generaci let 1914–1939 se dostalo ojedinělé pocty realizovat touhu starou více než dvě století, byť jen ve velmi krátkém čase. Vůdci poválečného Polska, zrození v nejtemnější době cizí nadvlády, kdy naděje na přežití zvláštní polské identity pohasínaly, nicméně úspěšně provedli to, co bylo zdánlivě nemožné. Právě proto se jejich činy a myšlenky studovaly a rozebíraly jak polskými komunistickými vůdci, kteří zoufale potřebovali získat určitou míru lidové podpory a legitimacy, tak velkou masou jejich odpůrců, jež znovu začala věřit nadějším, že se podaří zlomit okovy svazující národ.

Sňatek předválečného nacionalismu a poválečného marxismu-leninismu v rámci ideologie Polské sjednocené dělnické strany může vyvolat sarkastický úšklebek. Při bližším pohledu však zjistíme, že mu nechybí přesvědčivá logika. Stěží by se dalo popřít, že náhlá přeměna polského komunistického hnutí v nacionalismus po čty-

rech desetiletích nacionalismu zavrhaného jakožto odpornost nejhoršího řádu lehce zavání neupřímností. Stejně pozoruhodná byla transformace židovského Saula na křesťanského Pavla. Zároveň je třeba připustit, že k tomu došlo v souvislosti s tím, že se v polské politice znovu objevilo několik objektivních skutečností, jež především napomohly formovat Dmowského filozofii. Ve čtyřicátých, stejně jako v osmdesátých letech dvacátého století byli mnozí lidé v Polsku – a nemuseli to být jenom komunisté – pevně přesvědčeni o německé hrozbě, o nezbytnosti spolupráce s Ruskem, jejíž alternativou byl jedině zánik státu. Byli přesvědčeni o existenci vetřelců hrozících pohltit polskou kulturu, o tom, že Židé jsou nepřátelský element (v tomto případě v rámci Sověty krytých bezpečnostních orgánů), stejně jako o přednostní hospodářské obnově, o vytvoření nové buržoazie a o marnosti vojenského odporu. V sovětském bloku jako takovém navíc převažovala atmosféra velice vstřícná vůči nacionalistickým náladám. Tatam byla doba starých bolševiků, kdy Sovětský svaz stál v čele levicového internacionálního marxismu. Tak jako Stalin ve třicátých letech podněcoval radikálně pravicové projevy ve vlastním sovětském systému a za války otevřeně apeloval na silný ruský šovinismus, jeho chráněnci ve státech pod sovětskou kontrolou byli povzbuzováni k využití skrytých sil lokálního nacionalismu, aby upevnili svůj vliv na obyvatelstvo. V Polsku, kde předválečná komunistická strana živořila na okraji zájmu veřejnosti, si komunisté mohli vybrat ze dvou domácích tradic: jednak zde byla rusofobie – mnohonárodnostní, povstalecká, piłsudčikovská tradice nezávislosti, jednak rusofilie – antisemitská, smířlivá tradice nacionalismu Dmowského ražení. Z těchto dvou možností pro ně za situace, kdy jim Stalin nahlížel přes rameno, připadala v úvahu pouze jediná, a tou byl nacionalismus.

Důležitější byl možná fakt, že polští komunisté potřebovali nacionalismus pro soukromé, skryté záměry uvnitř své strany. Nehledě na touhu posílit vlastní polskou identitu proti identitě ruských pánů, potřebovali nacionalistickou „základnu“, na níž by bylo možno postavit dialektikomaterialistickou interpretaci polských dějin. Jestliže totiž měly proměnlivé hospodářské podmínky determinovat rozvoj sociálních sil a charakter politické a kulturní „nadstavby“ prostřednictvím nepřetržitého dialektického procesu, *nutným* předpokladem byl nepřetržitý historický proces, jinak tato teorie ztrácela důvěryhodnost. Naneštěstí však vzhledem k diskontinuitě státních dějin moderního Polska mohl jedinou myslitelnou historickou základnu polského marxismu-leninismu poskytnout „věčný národ“, ve svém celku obsažený ve spisech nacionalistů. Je kuriózní, že mno-